

Грушко Мальвіна Валеріївна
к.ю.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБОРОНА УЧАСТІ ДІТЕЙ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА АКСІОМА

Питання захисту прав дітей завжди викликало жвавий інтерес та є актуальним, особливо коли піднімається під час збройних конфліктів.

Першим загально важливим документом у галузі захисту прав дітей можна вважати Загальну декларацію прав людини 1948 року, у якій зазначається, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги. Декларація прав дитини, прийнята ООН у 1959 року, проголошує соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. У преамбулі Декларації відзначається: «...приймаючи до уваги, що дитина, через її фізичну, розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження» [1]. Дитиною є «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше». Основним правовим принципом захисту дітей є рівність прав усіх дітей. У ст. 1 Декларація ООН проголосила, що перелічені в Декларації права повинні визнаватися за усіма дітьми, без будь-яких винятків та обмежень. З метою забезпечення можливості та сприятливих умов для вільного і повноцінного розвитку, як зазначає Декларація «за будь-яких обставин», що можна застосувати й до періоду збройних конфліктів. Знову ж таки, дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження.

20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Конвенція про права дитини [2], яка вважається світовою конституцією прав дітей. Конвенція визначає політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до 18 років, проголошує право дитини на їх захист та обов'язковість створення для цього необхідних умов. Дбаючи про захист прав дитини, держава має не тільки створити скоординовану систему їх

реалізації, але й забезпечити застосування особливих механізмів їх впровадження, про що відповідно до ст. 44 Конвенції, усі країни-учасники, що ратифікували Конвенцію, повинні періодично – раз на чотири роки – звітувати про прогрес у впровадженні цього міжнародного правозахисного інструменту, а також про виклики, які унеможливають повне забезпечення захисту прав дитини. Цей документ є основою інституту міжнародно-правового захисту прав дитини в міжнародному праві прав людини, проте деякі його положення торкаються захисту прав дитини в сфері міжнародного гуманітарного права. З огляду на це, вважаємо, що його зобов'язання щодо положення дітей повинні застосовуватись не лише в мирний, але й в період збройних конфліктів.

Застосування вищезазначених документів продемонстрували недостатню ефективність національних механізмів захисту. Саме це й призвело до розробки нового міжнародно-правового інструменту захисту прав дітей як найуразливішої категорії населення – Факультативного протоколу до Конвенції 1989 р. щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року. [3]. Його прийняття усунуло недоліки, які існували в ст. 38 Конвенції про права дитини, зокрема ст. 1 Факультативного протоколу свідчить, що особи, які не досягли 18-річного віку, не повинні приймати безпосередньої участі у військових діях. Поряд з цим, забороняється заклик в збройні сили осіб, що не досягли 18-річного віку. Згідно положенням Факультативного протоколу держави-учасники повинні підвищити мінімальний вік добровільного заклику осіб в свої національні озброєні сили в порівнянні з віком вказаним в п. 3 ст. 38 Конвенції 1989 року (15 років). Що стосується збройних груп, які відрізняються від збройних сил держави, то їм заборонено вербувати або використовувати у військових діях осіб, що не досягли 18-річного віку. Аналізуючи положення Факультативного протоколу, слід зазначити, що в ньому закріплена норма про співробітництво держав-учасників щодо виконання цього Протоколу, у тому числі з запобігання будь-якій діяльності, що суперечить Протоколу, а також в напрямку реабілітації та соціальної реінтеграції осіб, що стали жертвами. Така допомога і співпраця здійснюватимуться в консультації із зацікавленими державами-учасниками і відповідними міжнародними організаціями.

На даний час Протокол залишається єдиним документом, що регламентує участь (заборону) в збройних конфліктах дітей, що

не досягли 18-річного віку. Існує необхідність подальшого вдосконалення норм міжнародного гуманітарного права з врахуванням потреб ситуації, що склалась.

Захист прав дітей також здійснюють спеціалізовані установи ООН, зокрема Міжнародна організація праці своєю Конвенція № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 року [4] визначає, що використання дітей як солдат є однією із найгірших форм дитячої праці, та забороняє примусове або обов'язкове вербування дітей для участі у збройних конфліктах.

Вбачається, що міжнародно-правова аксіома щодо участі дітей у збройних конфліктах закріплена як в межах міжнародного права прав людини, так і міжнародного гуманітарного права. Така ситуація породжує проблему фрагментації, яка є досить актуальною в відношенні як ефективності функціонування міжнародного права і цілому, так і окремих галузей та інститутів [5, с. 115]. По-перше, захист прав дитини є складовою частиною міжнародного права прав людини, тому до неї застосовуються майже всі її положення. Розвиток і становлення інституту захисту прав дитини як самостійного правового інституту має досить тривалу історію. Дитина тривалий час не розглядалася як представник окремої соціальної категорії. При цьому відокремлення питань, які відносяться до прав дитини, в самостійний предмет права захисту прав людини викликане причинами об'єктивного характеру.

По-друге, міжнародно-правовий захист дитини як відокремленої категорії жертв війни має місце у міжнародному гуманітарному праві. Метою міжнародного гуманітарного права є захист осіб, які не приймають участь або перестали приймати участь у військових діях. Його положення застосовуються лише в період збройних конфліктів, на відміну від міжнародного права прав людини, яке застосовується, в будь-який час, тобто як в мирний, так й під час війни.

Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року забезпечують особливий захист дітей як цивільного населення під час збройного конфлікту. Проте, вони майже не чіпають проблему захисту дітей як учасників збройного конфлікту. До норм, які регламентують порядок захисту дітей відносяться правила про заборону страти, забезпечення доступу до продовольства, медичної допомоги і освіти в зонах конфлікту, утри-

мання під вартою, відносини з рідними і участі дітей у військових діях (ст.ст. 14, 17, 23, 24, 38, 50 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року) [6]. В будь-якому разі всі неповнолітні особи, які перестали брати участь в збройному конфлікті (*hors de combat*), в випадку свого затримання, залишаються під захистом п. 2 ст. 5 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року [9], яка проголошує, що якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у військових діях і потрапили до рук супротивника, до категорій, перелічених у ст. 4 (в якій дається визначення поняття «військовополонений» та перелік категорій осіб, які відносяться та таких), то такі особи користуються захистом цієї Конвенції доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним судовим органом. Після прийняття Женевських конвенцій 1949 року різко зросла потреба в прийнятті нових норм, які зуміли б регулювати дане питання. Ця ситуація привернула увагу міжнародну спільноту, яке відобразилось в тій кількості Резолюцій ООН та міжнародної організації Червоного Хреста, стали основою в подальшому для окремих статей та спеціальних правових документів, які регулюють сферу захисту дітей в період збройних конфліктів сьогодні.

Згодом першими міжнародними документами, які безпосередньо регулюють відносини, пов'язаними з участю дітей в збройних конфліктах, стали Додаткові протоколи 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року. Так, Додатковий протокол I щодо захисту жертв в міжнародних збройних конфліктах, зобов'язує держави приймати всі можливі заходи для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не приймали безпосередньої участі в військових діях. Він прямо забороняє їх вербування в збройні сили та наполегливо рекомендує державам-учасницям при вербуванні осіб старше 15, але молодше 18 років надавати перевагу особам більш старшого віку (ст. 77) [9].

Пункт 3 (с) ст. 4 Додаткового протоколу II, який регулює захист жертв в збройних конфліктах неміжнародного характеру, забороняє як вербування дітей, які не досягли 15-річного віку, в збройні сили, так й участь – безпосередня або опосередкована – в військових діях. Також п. 3 (d) передбачає застосування особливого захисту щодо дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, якщо вони беруть безпосередню участь

у військових діях, у супереч положенням підпункту «с», і потраплять у полон [10]. На нашу думку, зазначена Є прогалина подібного положення в Додатковому протоколі I.

Аналізуючи положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року [11], передбачається кваліфікація певних дій щодо дітей як воєнні злочини: призов та зарахування до військової служби дітей у віці до 15 років (малолітніх); використання їх у військових діях у межах як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів; умисні напади на лікарні та школи. Насильницька передача дітей до групи, яка буде піддана умисному знищенню, кваліфікується, як геноцид.

В умовах збройного конфлікту права та свободи дитини зазнають численних порушень, що мають особливо суспільно небезпечні наслідки. А тому й надалі актуальною залишається потреба у вдосконаленні норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту неповнолітніх у збройних конфліктах.

Джерела:

1. Декларація прав дитини 1959 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення 05.12.2020 року).
2. Конвенція про права дитини 1989 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 05.12.2020 року).
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення 05.12.2020 року).
4. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення 05.12.2020 року).
5. Плотников А. В. Изменение баланса сил на международной арене: последствия для международного права // *Альманах международного права*. 2010. Выпуск 2. С. 106–116.
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення 05.12.2020 року).
7. Женевська про поводження з військовополоненими 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення 05.12.2020 року).

8. Грушко М. В. Співвідношення міжнародно-правових механізмів захисту дітей як учасників бойових дій в міжнародному праві захисту прав людини та міжнародному гуманітарному праві // *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Випуск 62. Одеса: Юридична література. 2011. С. 426–435.
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_199&p=1316695103998910 (дата звернення 05.12.2020 року).
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення 05.12.2020 року).
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 05.12.2020 року).